

MARIA ANNA SZADKOWSKA

UNIwersytet Jagielloński  
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej  
Instytut Psychologii Stosowanej  
E-MAIL: SZADKOWSKAMA@GMAIL.COM

DATA ZGŁOSZENIA: 5.01.2018  
DATA PRZYJĘCIA DO DRUKU: 16.05.2018

---

## **Źródła przemocy i wojen w teoriach wybranych przedstawicieli szkół psychoanalitycznych w XX wieku**

### **STRESZCZENIE**

Od zarania dziejów rozwojowi ludzkości towarzyszą przemoc oraz konflikty zbrojne. Choć różny jest ich charakter, fakt istnienia przemocy pobudza do dyskusji nad motywacjami człowieka do jej wywoływania. Stawiane jest pytanie, co w sobie skrywa ludzkość, skoro mimo rozwoju cywilizacji i kultury wciąż podejmuje wojny, choć wie, że ich straty zdecydowanie przerastają korzyści. W niniejszym artykule przybliżone zostaną teorie czołowych psychoanalityków XX wieku, które mogą być przydatne do zrozumienia problematyki źródeł przemocy i wojny. Pierwsza część pracy poświęcona jest dziełu Zygmunta Freuda, który wojnę określał w kilku kategoriach: przebijania się do głosu Id, jednej ze struktur świadomości, kierującej się zasadą przyjemności, a będącej jednocześnie najbardziej prymitywną, podlegającą niemal zwierzęcym instynktom; popędu śmierci (Tanatos), który, według Freuda, jeśli przełamuje kompromis w dialektycznej relacji z popędem życia (Eros), to doprowadza do konfliktu i agresji, reprezentując sobą chęć walki i ujawniając się w stosunkach przeciw innym istotom żywym oraz światu zewnętrznemu; a także charakteru analno-ekspulsywnego, wykształconego w dzieciństwie podczas treningu czystości. Druga część pracy poświęcona jest późniejszym przedstawicielom szkoły psychologii głębi i neopsychanalizy. Carl Gustav Jung opracował teorię nieświadomości zbiorowej, tłumaczącą, dlaczego możemy mówić o wspólnych, nieświadomych strukturach dla całej ludzkości, a także o archetypach, przez które są one wyrażane. Przybliżone zostanie również stanowisko Karen Horney, która wyróżnia trzy typy osobowości neurotycznej, również mające

swoje źródło w dzieciństwie, skutkujące zaś wykształceniem się postawy przeciwko ludziom. Poruszony będzie także problem sadyzmu i agresji w oparciu o dzieła Ericha Fromma, który przyczyny przemocy upatrywał między innymi w strukturze społeczeństw oraz charakterze człowieka. W oparciu o powyższe teorie zarysowana zostanie synteza psychoanalitycznych podejść do problemu, która pozwoli na szersze spojrzenie na tę kwestię.

## SŁOWA KLUCZOWE

agresja, przemoc, nieświadomość, osobowość, destrukcja, motywacja, natura ludzka

*Prehistoria ludzkości naznaczona jest mordem<sup>1</sup>.*

Zygmunt Freud

## Wstęp

Ciągły rozwój ludzkości, a wraz z nim nieustający proces usprawniania i poprawy warunków życia, jest zadziwiający. Są jednak rzeczy, które niezależnie od rozkwitu cywilizacji doskonalą się wraz z nią, jakkolwiek nie byłyby dla niej niekorzystne. Jedną z nich są wojny, drugą – obecna od wieków przemoc. Skoro więc straty z nich wynikające przewyższają korzyści, co motywuje ludzi do ich wywoływania mimo ciągłych dążeń do zwiększenia komfortu życia? Zygmunt Freud twierdził, że pod wpływem kultury ludzkie dążenie do walki nie może zostać zredukowane. Czy oznacza to, że rywalizacja i przemoc leżą w ludzkiej naturze? Nie od dziś nauki humanistyczne i społeczne starają się określić, czym ona jest i jakie są jej cechy. Próbuje się zbadać, które z ludzkich działań są przez nią zdeterminowane, a które wynikają z wytworzonej przez wieki kultury. Spór ten nazywany jest *nature versus nurture* i dotyczy kwestii różnicowania osobowości i zachowań ludzkich (a także ich kształtowania) na te zdeterminowane przez biologię i instynkty oraz te, które są kształtowane przez środowisko, w jakim jednostka się wychowuje. W artykule omówione zostaną potencjalne przyczyny agresji złośliwej i przemocy, które nierzadko skutkują wywoływaniem wojen („problemy globalne zaczynają się od indywiduum”<sup>2</sup>) podług stanowisk czołowych przedstawicieli szkół psychoanalitycznych XX wieku, którzy w sporze *nature versus nurture* opowiadają się po stronie *nature*. Nurty psychoanalityczne (takie jak psychologia głębi czy neopsychoanaliza) pozwalają na odkrycie nieświadomych motywacji i popędów kierujących ludźmi, a tym samym na poznanie i wyjaśnienie różnych

<sup>1</sup> Z. Freud, *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki, M. Poręba, R. Reszke, Warszawa 1998, s. 42.

<sup>2</sup> Jung, *Rozmowy, wywiady, spotkania*, red. W. McGuire, R. F. C. Hull, tłum. R. Reszke, Warszawa 1999, s. 153.

zjawisk dotyczących człowieka, społeczeństwa, a w szerszym kontekście także całej kultury. Według Carla Gustava Junga jedną ze struktur osobowości człowieka jest nieświadomość zbiorowa, która potrafi górować nad nieświadomością osobową oraz ego danej osoby. Nieświadomość zbiorowa stanowi zbiór doświadczeń i śladów pamięciowych dziedziczonych przez ludzkość od zarania dziejów. Jest swego rodzaju dziedzictwem, przez które człowiek zostaje ukierunkowany podczas rozwoju, tak jak ukierunkowane zostaje jego doświadczenie. W efekcie, jeżeli nieświadomość zbiorowa góruje nad świadomym doświadczeniem (ego), zachowanie może zostać zdeterminowane przez ewolucyjną spuściznę przodków. To, w jaki sposób instynkty, popędy oraz nieświadome schematy warunkują działanie, przybliży w niniejszym artykule teorie Zygmunta Freuda, Carla Gustava Junga, Karen Horney oraz Ericha Fromma.

## **1. Spojrzenie psychoanalityczne Zygmunta Freuda na problem przemocy i wojny**

### **1.1. STRUKTURY APARATU PSYCHICZNEGO**

Zygmunt Freud wyraził poprzez swoją teorię nieświadomości sprzeciw wobec stanowiska psychologów niemieckich z połowy XIX wieku, wedle którego celem psychologii było badanie świadomego doświadczenia dorosłego człowieka. Jego stanowisko opierało się na porównaniu psychiki ludzkiej do góry lodowej, której jedynie widoczny wierzchołek stanowi treść dostępną świadomości. Pod powierzchnią wody znajduje się natomiast nieświadomość, stanowiąca miejsce osadzenia popędów czy wypartych myśli i uczuć. Mając to na uwadze, nie trudno stwierdzić, że analizowanie jedynie świadomych struktur osobowości jest niewystarczające w próbie określenia ludzkiej natury czy – co w przypadku tego zagadnienia zdecydowanie ważniejsze – ludzkich motywacji. Freud wyróżniał trzy elementy struktury psychicznej: id, ego oraz superego. Każda z nich posiada własne zasady działania, mechanizmy, właściwości, funkcje, komponenty oraz dynamizmy oznaczające zachowania, które w sposób nawykowy, lecz krótkotrwały przynoszą ulgę, redukują napięcie, sprawiają przyjemność. Jednak pomimo tego działają one w sposób koherentny, przenikają się oraz współpracują, tworząc spójną całość. Nie jest możliwa separacja dziedzin osobowości. Systemem, który rozwija się jako pierwszy, jest id, nazywany przez Freuda „prawdziwą rzeczywistością psychiczną”, ponieważ znajduje się w nim wyłącznie subiektywne doświadczenie. Zawiera w sobie wszystko, co pierwotne, wrodzone, czasem określane jako zwierzęce. Są to między innymi instynkty oraz popędy, zarówno te fizjologiczne, jak i te odnoszące się bezpośrednio do seksualności i agresji. Zatem strukturą osobowości, która odpowiada za agresję i przemoc, jest id. Kieruje się on zasadą przyjemności poprzez pragnienie zaspokojenia swoich potrzeb natychmiast,

nie bacząc na warunki czy środowisko. Z uwagi na bezwzględność id wytwarza się druga struktura, nazywana ego, która, kierując się zasadą rzeczywistości, respektuje obiektywny stan rzeczy, prowadząc do zaspokojenia popędu i zredukowania napięcia, jednak w sposób akceptowalny społecznie, a także w czasie, w którym jest to możliwe poprzez percypowanie świata w sposób realistyczny (w wyniku czego jest w stanie oddzielić go od świata wewnętrznego). Krótko mówiąc, ego potrafi odroczyć w czasie zasadę przyjemności. Staje się w ten sposób „kierownikiem” świadomości, ponieważ kontroluje procesy poznawcze, wykonawcze oraz intelektualne. Trzecim elementem struktury psychicznej jest superego, kierujące się zasadą doskonałości, ponieważ nieustannie do niej dąży poprzez reprezentacje ideałów własnych oraz wbudowanych w człowieka przez środowisko oraz wychowanie. To właśnie w superego osadzona jest moralność i jej ocena, a dzięki temu hamowanie popędów id, czego przyczyną jest ich nierzadka destrukcyjność, szczególnie gdy mamy do czynienia z popędem seksualnym lub agresywnym. Dzieje się tak, ponieważ popęd aktywizuje zachowanie. W związku z tym, kiedy powyższe struktury osobowości pozostają w konflikcie, gdy nie są zrównoważone, superego nie może kompensować siły, którą id nadał konkretnemu popędowi. Wówczas może dojść do jego urzeczywistnienia. Realizacja agresywnego popędu jest działaniem celowym oraz świadomym. Można więc na tej podstawie mniemać, że podstawy agresji leżą w braku równowagi między poszczególnymi elementami aparatu psychicznego, a dokładniej w niewystarczającej kompensacji energii psychicznej (libido), przekładającej się na intensywność popędu pochodzącego z id.

## 1.2. ZABURZENIA ROZWOJU PSYCHOSEKSUALNEGO

Zygmunt Freud wyróżnił stadia rozwoju psychoseksualnego, które wykształcają się kolejno w reakcji na napięcia mające źródła w procesach rozwoju fizjologicznego, frustracji, konfliktach i zagrożeniach. W początkowych pięciu latach życia każde stadium jest determinowane przez określoną strefę ciała i jej funkcjonowanie. Są to fazy: oralna (trwająca przez pierwszy rok życia), analna (drugi i trzeci rok życia) oraz falliczna (trwająca do piątego roku życia). W kontekście przyczyn agresji i przemocy najbardziej odpowiednie będzie przybliżenie jednego stadium wyróżnionego przez Freuda – fazy analnej. W wieku dwóch lat dziecko rozpoczyna swój trening czystości – wówczas rodzice poddani są ogromnemu napięciu, ponieważ sytuacja ta wymaga od nich zwiększonej uwagi, a także cierpliwości. Dziecko uczące się korzystać z nocnika potrzebuje kontroli oraz informacji zwrotnej od rodziców, bowiem efektywna nauka przebiega poprzez system kar i nagród. Znacząca jest wówczas rola matki, ponieważ od jej stosunku do dziecka w tym okresie zależy jego późniejsze zachowanie. Freud wysnuł teorię, wedle której rygorystyczne zachowanie matki, karcącej w momentach, gdy podczas treningu czystości dziecko ponosi porażki, prowadzi do wykształcenia się u niego charakteru

analno-ekspulsywnego, którego przejawami są tendencje do złośliwego niszczenia, okrucieństwo, przekora, tendencje sadomasochistyczne. Utrzymują się one i kształtują w okresie dojrzewania i dorosłości, mimo iż osoba od nich niejako zależna nie ma świadomości pochodzenia swoich wrogich impulsów.

### 1.3. POPĘD ŚMIERCI

Dążenie człowieka do konfliktów zbrojnych czy zachowań bazujących na przemocy bądź agresji należy według Freuda rozpatrywać także w odniesieniu do popędu śmierci i destrukcji (Tanatos). Teoria ta opiera się na założeniu, że popęd ten, wraz z popędem życia i miłości (Eros), jest głównym motorem motywacji człowieka. Tanatos odpowiedzialny jest za agresję, skłonność do walki, przemocy i destrukcji oraz za rywalizację. Freud twierdzi, że wszystkie organizmy żywe dążą nieustannie do powrotu do nieorganicznej formy bytu i ta skłonność determinuje ich popędy. Wojna czy przemoc są wyrazem ich niszczycielskiej siły, która przez nie same daje swój wyraz, nie będąc kompensowana przez popęd życia, który dąży do przetrwania, wyrażając się na przykład poprzez instynkt samozachowawczy. W *Aktualnych uwagach o wojnie i śmierci* Freud pisze: „wydaje się jednak, że narody dalece bardziej kierują się popędami chwili niż własnym interesem. W najlepszym wypadku wykorzystują one swoje interesy, aby usprawiedliwić zaspokojenie swoich popędów”<sup>3</sup>.

### 1.4. WOJNA

Uwzględniając powyższe struktury i właściwości ludzkiej psychiki, rodzi się pytanie, w jaki sposób agresja wpływa na powstawanie konfliktów zbrojnych czy wojen. W *Aktualnych uwagach o wojnie i śmierci* Freud zaznacza, że pobudki charakteryzujące się największym okrucieństwem oparte są na impulsach pierwotnych, które przerodzone w popędy muszą zostać zaspokojone. Spory te są reprezentowane przez potężne psychiczne siły popędowe. Wpływ wojny na jednostkę ma w tym kontekście niebagatelne znaczenie. Freud określa sumienie jako lęk społeczny i nic innego<sup>4</sup>. W sytuacji zagrożenia wytwarza się w ludziach formacja regresywna. Oznacza to, że lęk społeczny zanika, a popędy jednostki przybierają przeciwny bieg. De facto nawet osoba postępująca w warunkach pokoju szlachetnie w sytuacji wojny zaczyna się zachowywać relatywnie niegodziwie. Człowiek ma tendencję do zawieszenia oczekiwań w kwestii przystosowania siebie i innych do szeroko rozumianej kultury i moralności (wojna powoduje, że przestają one mieć znaczenie, „odpada” wszystko to,

<sup>3</sup> Z. Freud, *Reflections on War and Death*, [online] <http://www.bartleby.com/282/> [dostęp: 4.01.2018] [tłum. własne].

<sup>4</sup> Idem, *Pisma społeczne*, op. cit., s. 31.

co zostało zbudowane przez kulturę)<sup>5</sup>, oczekując na powrót do spokojnych czasów, kiedy popędy te zostaną uszlachetnione. Udział i funkcjonowanie w wojnie Freud tłumaczy pobudzeniem uczuciowym, a gotowość do wojny – emanacją popędu zniszczenia<sup>6</sup>. Pisze: „Nasz intelekt może pracować w sposób niezawodny tylko wtedy, gdy jest uwolniony od wpływu silnych pobudek uczuciowych”<sup>7</sup>.

## 2. Inni autorzy psychoanalityczni i ich ujęcie problemu przemocy i wojny

### 2.1. CARL GUSTAV JUNG I SPOJRZENIE PSYCHOLOGII GŁĘBI: CIEŃ I KOMPLEKS

Powodem, dla którego można mówić o wspólnych schematach nieświadomości, jest przywołana już nieświadomość zbiorowa opracowana przez Carla Gustava Junga, twórcę psychologii analitycznej, nazywanej również psychologią głębi, mającej swoje źródło w psychoanalizie Freudowskiej. Opracował on również teorię archetypów, będących strukturalnymi składnikami nieświadomości zbiorowej, które de facto stanowią niespecyficzne dla jednostki elementy doświadczenia: wzorce doświadczenia, myślenia, przebiegu pewnych procesów zakodowanych w dziedziczonej przez pokolenia spuściźnie. Są one utrwalane w wyniku powtarzalności zachowań i doświadczeń gatunku ludzkiego. Aktywizują się bez udziału świadomości, w odpowiedzi na bodziec. Jednym z nich jest cień, stanowiący jeden z systemów wchodzących w skład osobowości; jest on wyraźnie wyodrębniony, a także wg Junga jako jeden z niewielu systemów posiada silnie empiryczny charakter<sup>8</sup>. Cień stanowi uosobienie zwierzęcej strony natury ludzkiej<sup>9</sup>. Archetyp ten odpowiada za pojawienie się w świadomości nieakceptowanych społecznie myśli, uczuć i działań, stanowi „ciemną stronę” naszej osobowości. Jest możliwe zintegrowanie cienia ze świadomą osobowością, jednak pewne jego cechy oraz elementy nie chcą poddać się żadnym wpływom ani kontroli moralnej. Opór ten wyrażany jest w projekcjach. Skoro więc cień jest jednym z najbardziej wzmocnionych w nieświadomości zbiorowej archetypów, można mniemać, że niemoralne, wręcz zwierzęce zachowania, w tym skłonność do agresji i przemocy, leżą w naturze ludzkiej.

Nasuwa się więc pytanie, w jaki sposób może to eskalować do rozmiaru konfliktu zbrojnego. Odpowiedzi Jung udziela w wywiadzie z 1939 roku dla H. R. Knickerbockera, a także w wywiadzie z tego samego roku dla Howarda L. Philpa – za tytułowanych odpowiednio *Diagnoza dyktatorów* oraz *Jung diagnozuje dyktatorów*,

<sup>5</sup> Ibidem, s. 48.

<sup>6</sup> Ibidem, s. 238.

<sup>7</sup> Ibidem, s. 37.

<sup>8</sup> C. G. Jung, *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1993, s. 68.

<sup>9</sup> J. Campbell, C. Hall, L. Gardner, *Teorie osobowości*, tłum. J. Kowalczevska, J. Radzicki, M. Zagrodzki, Warszawa 2013, s. 106.

zawartych w dziele *Rozmowy, wywiady, spotkania – Carl Gustav Jung*. Rozpocząć należy od pojęcia kompleksu, bardzo istotnego dla Jungowskiej psychologii głębi. Kompleks w tym rozumieniu jest naładowanym zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi emocjami elementem naszej psychiki. Może nim być słowo, obraz, osoba, a także element kultury, jak rasa, język czy narodowość – stąd pojęcie kompleksu kulturowego. Jung twierdzi, że potęga Hitlera w okresie Trzeciej Rzeszy wynikała z kompleksu tkwiącego w nieświadomości zbiorowej Niemiec, kompleksu mniejszej wartości, który naród ten wyprojektował w postaci swojego wodza. Dlatego właśnie wszystko, co mówił, spotykało się z aprobatą niemalże osiemdziesięcioletniej społeczności<sup>10</sup>. Dlaczego przerodziło się to w konflikt o tak wielkiej sile? „To właśnie dlatego Hitler jest niebezpieczny: nie ma w sobie załączka prawdziwej harmonii [...] Jeśli zajmiemy się własnymi, osobistymi konfliktami, choćby o ułamek promila przyczynimy się do zmniejszenia konfliktu globalnego”<sup>11</sup> – powiedział Philpowi Jung.

## 2.2. KAREN HORNEY I SPOJRZENIE NEOPSYCHOANALITYCZNE: POSTAWA NEUROTYCZNA

Dążenie do wojen, prowadzenia konfliktów czy agresji można powiązać z pragnieniem zdobycia władzy. Karen Horney, niemiecka psychoanalityczka, współzałożycielka Amerykańskiego Instytutu Psychoanalitycznego oraz współtwórczyni neopsychoanalizy, w swoim dziele *Neurotyczna osobowość naszych czasów* wyróżniła trzy typy osobowości: typ uległy, wyrażający się poprzez nastawienie ku ludziom; typ agresywny, wyrażający się poprzez nastawienie przeciw ludziom; i typ wycofany, charakteryzujący się nastawieniem od ludzi. Te neurotyczne postawy wywołane są frustracją związaną z potrzebą bezpieczeństwa i mają swoje przyczyny w niesprzyjających prawidłowemu rozwojowi dziecka warunkach domowych, takich jak: zbyt mała opiekuńczość rodziców, ale także ich nadopiekuńczość, niekonsekwencja w wychowywaniu dziecka, brak prawdziwych uczuć (i zarazem ich niewyrażanie). Sytuacja ta prowadzi do lęku i wrogości, z którymi dziecko nie potrafi sobie poradzić. Pozostając jednocześnie w strachu przed rodzicem i utratą bezpieczeństwa, radzi sobie poprzez systemy obronne, takie jak bezradność, bezwarunkowa miłość, uległość, izolacja czy poczucie winy. Powyższe kształtują się w postawy oraz wymienione wyżej neurotyczne typy osobowości. Typ agresywny można wyrazić myślą: „Jeżeli będę miał władzę, nikt nie może mnie skrzywdzić”. Postawa przeciw ludziom charakteryzuje się potrzebą władzy, osiągnięć, wykorzystywania innych, prestiżu oraz podziwu dla własnej osoby. Jak zaznacza Horney, nie tylko osoba neurotyczna wykazuje te cechy, jednak to dla niej charakterystyczne jest ich źródło w lęku, nienawiści i poczuciu

<sup>10</sup> Jung. *Rozmowy, wywiady, spotkania*, op. cit., s. 134.

<sup>11</sup> Ibidem, s. 152.



niższości. W wyniku posiadania władzy czy prestiżu w naszej kulturze odzyskuje się niejako poczucie bezpieczeństwa, którego deprywacja doprowadziła daną osobę do neurotyzmu, a także zyskuje się ujście dla wypartej wrogości. Władza chroni człowieka przed przekonaniem o własnej słabości – u neurotyka powstaje nieracjonalny ideał siły, nieustannie idący w parze z dumą. Łatwo to zauważyć, ponieważ najczęściej postawa ta łączy się z pogardą dla ludzi o widocznej słabości, często po prostu słabszych od neurotyka. Typ agresywny charakteryzuje się również pragnieniem kontrolowania bliskich, często nieświadomym, które objawiać się może silnym bólem głowy czy innymi dolegliwościami somatycznymi, gdy na przykład dana osoba nie wie, co w danej chwili dzieje się z kimś bliskim. W przypadku neurotyków typowa jest również postawa, by nigdy nie ustępować, zaś przyjęcie nawet słusznej rady uznawane jest za słabość, która wywołuje sprzeciw i napięcie. W postawie przeciw ludziom specyficzna jest również potrzeba prestiżu, która często łączy się z chęcią poniżania innych, szczególnie jeśli neurotyk w przeszłości został zraniony. Można uznać, że neurotycy szukają odwetu za swoje krzywdy<sup>12</sup>. Z powyższych rozważań wynika, że nieprawidłowości w wychowaniu dziecka, prowadzące do utraty przez niego poczucia bezpieczeństwa, są w stanie doprowadzić do rozwinięcia się charakteru neurotycznego, który może przyjąć formę agresywną i ujawniać się przez całe życie w sposób skrajnie antyspołeczny, nastawiony na przemoc i dominację.

### 2.3. ERICH FROMM I SPOJRZENIE NEOPSYCHOANALITYCZNE: SADYZM I DESTRUKCJONIZM

„[...] człowiek jest jedynym zwierzęciem, które może mordować i dręczyć przedstawicieli własnego gatunku, nie odnosząc równocześnie z tego żadnych racjonalnych korzyści biologicznych czy ekonomicznych”<sup>13</sup>. Są to słowa niemieckiego neopsychoanalityka Ericha Fromma zamieszczone we wstępie do dziesiątego rozdziału dzieła *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*. Autor porusza w nim tematykę agresji, upatrując rdzeń sadyzmu w ludzkim pragnieniu, by zyskać absolutną kontrolę nad innymi istotami żywymi, która zmierza ku ich uprzedmiotowieniu, a następnie przywłaszczeniu. Twierdzi on, że zakorzenionym w charakterze systemem jest „syndrom przeciwstawiania się życiu”, który manifestuje się poprzez sadomasochizm, destrukcyjność, chciwość, narcyzm oraz kaziroidztwo. Jest on kompensowany przez „syndrom sprzyjania życiu”, lecz jak zaznacza autor *Ucieczki od wolności*, „im bardziej pęd ku życiu zostaje zablokowany, tym silniejszy jest pęd ku zniszczeniu”<sup>14</sup>.

<sup>12</sup> K. Horney, *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tłum. H. Grzegółowska, Warszawa 1976, s. 116–124.

<sup>13</sup> E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, tłum. J. Karłowski, Poznań 1998, s. 243.

<sup>14</sup> Idem, *Ucieczka od wolności*, tłum. O. A. Ziemilscy, Warszawa 2011, s. 178.



Destrukcyjność może być aktem spontanicznym, a także może być związana ze strukturą charakteru. Skupia się ona na likwidacji zagrożenia od zewnątrz, wyrażając według Fromma ucieczkę przed nieznośnym uczuciem niemocy. Jej przyczyny Fromm upatruje w okrojeniu ludzkiej ekspansywności i spełnieniu życiowym: jeśli jednostka jest tłumiona w wyniku warunków jednostkowych lub społecznych, stają się one impulsem do powstania żądzy niszczenia, która jest źródłem wrogich tendencji<sup>15</sup>. Mściwa destrukcyjność jest reakcją na doznane cierpienie. Można wyróżnić także destrukcyjność ekstatyczną, będącą reakcją na cierpienie, a wyrażającą się poprzez trans, chociażby podczas aktu seksualnego, którego centrum stanowi nienawiść i właśnie destrukcyjność.

Istnieją także trzy rodzaje sadyzmu, który może być wyrażany zarówno w formie fizycznej, jak i psychicznej, przy zaznaczeniu zależności sadysty od przedmiotu sadyzmu. Wyróżnia się: (1) wykorzystywanie innych instrumentalnie, przy jednoczesnym ich uzależnieniu od siebie, (2) wykorzystywanie innych w celu pozbawiania ich zasobów, eksploatowania całej ich osoby, (3) zadawanie innym bólu i cierpień.

Fromm uważa, że oprócz czynników osobniczych rozwój sadyzmu zależy również od warunków społecznych tkwiących w grupie i środowisku, jak chociażby życie w poczuciu bezsilności i niemożności życiowej, pustki, braku radości<sup>16</sup>. Należy tutaj zaznaczyć różnicę między destrukcyjnością i sadyzmem, które mogą, lecz nie muszą się ze sobą łączyć. Destrukcyjność według Fromma dąży do zniszczenia, usunięcia swojego przedmiotu, sadyzm natomiast do jego wcielenia, uzależnienia czy wykorzystania.

Agresja złośliwa może być określana jako składowa charakteru społecznego jednostki podlegającej ścisłej hierarchii czy dominacji w społeczeństwie. Na tej podstawie wyróżnia Fromm trzy typy społeczeństw: afirmujące życie, niedestrukcyjno-agresywne i destrukcyjne. Zwłaszcza to ostatnie charakteryzuje przemoc i wrogość. Doprowadzająca do agresji frustracja społeczeństw wynika również z dostrzegania różnic w hierarchii klasowej. Wyzysk klas niższych ma nierzadko sadystyczne podstawy, zaś kontrola nad nimi zwiększa się. Fromm w opozycji do Freuda różnicuje grupy społeczne i etniczne, zaznaczając, że ich miara destruktywności jest odmienna. Źródłem pędu do niszczenia jest jego zdaniem „zahamowanie zmysłowej, emocjonalnej i intelektualnej ekspansywności jednostki”<sup>17</sup>. Podłoże agresji można według niego upatrywać również w nudzcie, zemście, urażonym narcyzmie, odrzuceniu oraz zazdrości.

Gdzie zatem według Fromma należy szukać przyczyn wojen i przemocy? Trzeba rozpocząć od zaznaczenia, że grupy, które biorą w nich udział, składają się tylko i wyłącznie z jednostek, a ich mechanizmy psychologiczne są dokładnie

<sup>15</sup> Ibidem.

<sup>16</sup> Idem, *Anatomia...*, op. cit., s. 243–334.

<sup>17</sup> Idem, *Ucieczka od wolności*, op. cit., s. 157.

takie, jak te działające w jednostkach<sup>18</sup>. Podkreśla on znaczenie masochizmu, który będąc sposobem ucieczki od wolności, a jednocześnie wyrazem słabości, dąży do „wtopienia się” kogoś/czegoś na zewnątrz. Poprzez podporządkowanie się człowiekowi, instytucji, Bogu czy innym podmiotom dominującym osoba czerpie siłę z ich potęgi, a niemoc znika. Biorąc za przykład społeczeństwo Trzeciej Rzeszy, jednostka ma szansę na zaspokojenie swoich masochistycznych pragnień wraz z milionami ludzi o podobnych skłonnościach, a w grupie ich poczucie bezpieczeństwa i siły rośnie.

## Podsumowanie

Od zarania dziejów rozwijającej się cywilizacji ludzkiej towarzyszy agresja i przemoc, niejednokrotnie przeradzająca się w wojnę. Zarówno Carl Gustav Jung, jak i Erich Fromm określali grupę społeczną jako zbiór jednostek, których prawidłowy rozwój może zostać zaburzony. Te, tworząc się w grupy, stają się silniejsze, czerpiąc moc z potęgi autorytetów, którym często są poddane. Przynależność w wyniku kompleksu czy bezmocy, które jednoznacznie kojarzą się ze słabością, staje się ich siłą. Freud zaznacza, że w królestwie zwierząt i u początków ludzkiej egzystencji to siła decydowała o zwycięstwie, przewadze czy władzy. Silna grupa, z silnym przywódcą, o silnych przekonaniach, mająca swoje źródła w słabości jednostek, może być gotowa do przemocy. Państwo podczas wojny daje możliwość ujścia niszczyielskim popędom ze względu na ograniczenie działania i wpływu kultury, wzmożone pobudzenie uczuciowe, zaślepienie logiczne. Jak pisze Freud: „[...] gdy wszystkie zdobywcze indywiduum nagle znikają, gdy większość ludzi czy zgoła miliony zostają potraktowane *en bloc* i okazują jedynie najpierwotniejsze, najstarsze, najbrutalniejsze postawy psychiczne, jak gdyby tylko one im pozostały”<sup>19</sup>. Destrukcyjność, tłumione popędy, neurotyczność, kompleksy – każde z powyższych wpływa na frustrację jednostek, powodując jej podatność na emanację agresji.

Carl Gustav Jung przedstawiał ciemną stronę naszej osobowości jako cień niepoddający się kontroli moralnej. Zygmunta Freud określał ją jako id, element aparatu psychicznego odpowiadający za popędowość, nierzadko określaną jako wręcz zwierzęca. Zaznaczał on również rolę wychowania w kształtowaniu się typów osobowości, szczególnie w dzieciństwie, gdy nieprawidłowy stosunek do treningu czystości dziecka może spowodować u niego trwałe problemy z agresją. Wyróżniony został również Tanatos, silny popęd śmierci, który niekompensowany przez Eros, prowadzi do destrukcji. Karen Horney przedstawiła teorię rozwoju agresywnego typu osobowości neurotycznej, której źródła również można upatrywać w nieprawidłowych warunkach domowych. Przemoc według Ericha Fromma pochodzi z destrukcyjności i sadyzmu, form będących ucieczką oraz wyrazem słabości.

<sup>18</sup> Ibidem, s. 138.

<sup>19</sup> Z. Freud, *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki, M. Poręba, R. Reszke, Warszawa 2009, s. 38.

## SOURCES OF VIOLENCE AND WARS IN CHOSEN TWENTIETH-CENTURY PSYCHOANALYSTS' THEORIES

## ABSTRACT

The aggression and a conflict are long-lasting phenomena in history of a human development. Albeit their character is different, their existence always prompts the discussion, triggering one by one. What is inside us, that we are provoking the wars despite the level of our civilization and culture, even though we know that the profit is overwhelmed by a loss. The paper aims to bring closer the theory of 20<sup>th</sup> century leading psychoanalysts in the context of war and conflict. One of them, Carl Gustav Jung, established the theory of the collective unconscious which explains common, unconscious structures as expressed by archetypes. Then, Sigmund Freud defined a war in several categories: as breaking-through Id, which is one of the agents in the psychic apparatus, most primitive, obeying the pleasure principle and depending on two animal-like instincts. When Tanatos, instinct of death, breaks a dialectic compromise with Eros, instinct of life, it results in conflict, visible in relations with the others and the environment; the *Anal expulsive* personality, that has been created in childhood during the potty training. There will be also shown Karen Horney's opinion about neurotic personality, which also has its sources in childhood. One of the types is the against-personality one. The sadism and aggression problem will be also moved, according to Erich Fromm's *The Anatomy of Human Destructiveness*. He found out that the sources can be found in society structures and people's personalities.

## KEYWORDS

aggression, violence, unconsciousness, personality, destruction, motivation, nature

## BIBLIOGRAFIA

1. Campbell J., Hall C., Gardner L., *Teorie osobowości*, tłum. J. Kowalczevska, J. Radzicki, M. Zagrodzki, Warszawa 2013.
2. Freud Z., *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki, M. Poręba, R. Reszke, Warszawa 1998.
3. Freud Z., *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki, M. Poręba, R. Reszke, Warszawa 2009.
4. Freud Z., *Poza zasadą przyjemności*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 2017.
5. Freud Z., *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*, tłum. W. Szewczuk, Warszawa 1987.
6. Freud Z., *Reflections on War and Death*, [online] <http://www.bartleby.com/282/> [dostęp: 4.01.2018].
7. Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, tłum. J. Karłowski, Poznań 1998.
8. Fromm E., *Ucieczka od wolności*, tłum. O. A. Ziemiński, Warszawa 2011.
9. Horney K., *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tłum. H. Grzegółowska, Warszawa 1976.
10. Jung C. G., *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1993.
11. Jung. *Rozmowy, wywiady, spotkania*, red. W. McGuire, R. F. C. Hull, tłum. R. Reszke, Warszawa 1999.

